

گزارش سیاستی: هوشمندسازی شناسایی اموال متوفیان؛ راهکار تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی

اندیشکده بزرگمهر | حامد حسنی و سینا محمودی

لید: تأخیر چندساله در راهاندازی سامانه استعلام یکپارچه اموال متوفیان، حقوق وراثت را با چالش مواجه کرده است.

۱. چکیده مدیریتی

عدم شناسایی دقیق و کامل اموال متوفیان، سالانه منجر به تضییع حقوق قانونی هزاران وارث و انجماد هزاران میلیارد تومان سرمایه در چرخه اقتصادی کشور می‌شود. علی‌رغم تصویب «دستورالعمل ساماندهی و تسریع فرایند رسیدگی به انحصار ورثه» در سال ۱۴۰۰، اجرای بندهای کلیدی آن (به‌ویژه ماده ۶) با کندی مواجه است. این گزارش با تحلیل چالش‌های موجود، بر ضرورت فعال‌سازی استعلامات خودکار از طریق سامانه «سهام» و یکپارچه‌سازی داده‌های مالی برای تحقق عدالت اجتماعی و پویایی اقتصاد کلان تأکید دارد.

۲. طرح مسئله

فوت یک فرد، علاوه بر پیامدهای عاطفی و اجتماعی، آثار حقوقی و اقتصادی گسترده‌ای نیز به همراه دارد. یکی از مهم‌ترین این آثار، تعیین و تقسیم دارایی‌های متوفی میان وارث است. در بسیاری از موارد، خانواده متوفی بر اساس اطلاعات محدود خود، فرآیند انحصار وراثت و تحریر ترکه را آغاز می‌کنند. با این حال، بخشی از دارایی‌ها به دلیل ناآگاهی وارث، شناسایی نمی‌شوند. این وضعیت نه تنها موجب تضییع حقوق قانونی وارث می‌شود، بلکه فرآیند رسیدگی به ترکه را طولانی، پرهزینه و فرسایشی می‌کند. دشواری دسترسی به اطلاعات مالی، الزام به مراجعه حضوری به بانک‌ها و دستگاه‌های مختلف و بوروکراسی اداری، سبب می‌شود بسیاری از وارث از پیگیری اموال احتمالی منصرف شوند. در نتیجه، بخشی از دارایی‌های متوفیان عملاً خارج از دسترس وارث باقی می‌ماند و حقوق قانونی آنان تحقق نمی‌یابد.

۳. ابعاد حقوقی و اجتماعی مسئله

عدم وجود سازوکار جامع برای شناسایی اموال متوفی، آثار قابل توجهی بر عدالت اجتماعی دارد. در مواردی، مطالبات حقوقی ثبت شده، دارایی‌های مالی یا سرمایه‌گذاری‌های دیجیتال متوفی به دلیل بی‌اطلاعی وراثت بلااستفاده باقی می‌ماند. این مسئله زمانی حساس‌تر می‌شود که وراثت، کودکان یا افراد فاقد توانایی پیگیری حقوقی باشند. در چنین شرایطی، احتمال سوءاستفاده از اموال افزایش می‌یابد و خلأ اطلاعاتی می‌تواند زمینه تصاحب غیرقانونی دارایی‌ها را فراهم کند. بنابراین، مسئله شناسایی دارایی‌های متوفیان صرفاً یک موضوع فنی یا اداری نیست، بلکه با صیانت از حقوق شهروندان، حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر و اعتماد عمومی به نظام حقوقی ارتباط مستقیم دارد.

۴. پیامدهای اقتصادی

شناسایی نشدن دارایی‌های متوفیان آثار اقتصادی قابل توجهی نیز دارد. بر اساس آمار رسمی، طی پنج سال اخیر سالانه بیش از ۴۵۰ هزار نفر در ایران فوت کرده‌اند. اگر تنها ۱۰ درصد این افراد مالک دارایی‌های ثبت نشده یا ناشناخته با متوسط ارزش ۲۵۰ میلیون تومان باشند، سالانه معادل بیش از ۱۰ هزار میلیارد تومان از دارایی‌ها؛ عملاً خارج از چرخه اقتصاد باقی می‌ماند. این منابع نه وارد سرمایه‌گذاری می‌شوند، نه در نظام مالی گردش پیدا می‌کنند و نه مالیات مرتبط با آن‌ها وصول می‌شود.

تجربه کشورهای دیگر نیز نمایانگر اهمیت این موضوع است. برآوردها نشان می‌دهد ارزش اموال بلا تکلیف در ایالات متحده حدود ۵۸ میلیارد دلار است. تنها در سال ۲۰۲۴، ایالت‌ها توانستند حدود ۴.۴۹ میلیارد دلار از این دارایی‌ها را به صاحبان یا وراثت بازگردانند. میانگین پرداختی برای هر نفر نیز حدود دو هزار دلار بوده است؛ رقمی که نشان می‌دهد حتی مبالغ کوچک نیز در مقیاس ملی آثار اقتصادی قابل توجهی دارند.

۵. اقدامات انجام شده در ایران

در راستای حل این چالش، قوه قضاییه در سال ۱۴۰۰ «دستورالعمل ساماندهی و تسریع فرایند رسیدگی به انحصار وراثت و تحریر ترکه» را تصویب کرد. این دستورالعمل گامی مهم در جهت استفاده از فناوری اطلاعات برای شناسایی دارایی‌های متوفیان محسوب می‌شود. مطابق این دستورالعمل، پس از صدور گواهی انحصار وراثت، قوه قضاییه موظف است با استفاده از ظرفیت پایگاه‌های داده رسمی کشور، اطلاعات دارایی‌های متوفی را به صورت متمرکز استعلام کند. دامنه این اطلاعات شامل املاک، وسایل نقلیه، حساب‌های بانکی، اوراق بهادار، صندوق‌های سرمایه‌گذاری، صندوق‌های امانات، خطوط تلفن، کالاهای ثبت شده در گمرک، مطالبات ثبت شده در مراجع قضایی و... است. سامانه استعلامات مالی «سهام» یکی از ابزارهای کلیدی اجرای این سیاست محسوب می‌شود و ظرفیت شناسایی و رهگیری اموال را برای مراجع قضایی فراهم کرده است.

۶. چالش‌های اجرایی

با وجود گذشت چندین سال از تصویب این دستورالعمل، بهره‌برداری کامل از ظرفیت‌های پیش‌بینی شده آن هنوز تحقق نیافته است. زیرساخت‌های فنی سامانه «سهام» با اعمال برخی اصلاحات، قابلیت توسعه برای شناسایی خودکار اموال متوفیان و اطلاع‌رسانی به وراثت را دارا است؛ با این حال، رونمایی و بهره‌برداری عملیاتی از این ظرفیت‌ها همچنان با تأخیر مواجه است. تداوم این وضعیت سبب شده تا بخش قابل توجهی از کارکردهای لحاظ شده در دستورالعمل عملاً فعال نشود و فرآیند استیفای کامل حقوق وراثت با کندی همراه باشد.

۷. شفافیت مالی؛ پیش شرط حفظ حقوق وراثت

اجرای کامل دستورالعمل ساماندهی انحصار وراثت، بدون مشارکت همزمان حاکمیت و مردم ممکن نیست. از یک سو، حاکمیت باید زیرساخت‌های لازم برای تجمع و مدیریت داده‌های مالی شهروندان را فراهم کند تا دارایی‌ها به صورت شفاف و قابل استعلام ثبت شوند. از سوی دیگر، شهروندان موظف‌اند دارایی‌های ثبت‌نشده و بدون سند خود را مستندسازی کنند تا حقوق وراثت پس از فوت مالک صیانت شود.

بنا بر داده‌های آماری در دسترس، بیش از هفت میلیون ایرانی دارای بیمه عمر هستند؛ که نشانه‌ای از دغدغه مردم نسبت به امنیت مالی خانواده و تضمین آینده بازماندگان است. با این حال، هنوز بخش قابل توجهی از دارایی‌ها، مانند طلا و ارز، در منازل نگهداری می‌شوند. روش‌های سنتی ذخیره سرمایه، خطر تضییع حقوق وراثت را افزایش می‌دهد؛ زیرا دارایی‌های موجود در خانه ممکن است پس از فوت مالک به‌طور عادلانه تقسیم نشوند و فردی که به کلید گاوصندوق یا محل نگهداری دسترسی دارد، قادر به تصاحب کل سرمایه باشد.

علاوه بر این، بخشی از سرمایه ایرانیان در کیف‌های پول دیجیتال و بسترهای غیرمتمرکز نگهداری می‌شود. این دارایی‌ها، برخلاف حساب‌های بانکی، بدون کلید خصوصی یا رمز عبور قابل دسترسی نیستند و در صورت فقدان اطلاعات دسترسی، ممکن است برای همیشه از دسترس وراثت خارج شوند. گاهی تنها مانع بین وراثت و دارایی چشم‌گیر، یک رمز عبور ۱۲ حرفی است که همراه متوفی از بین می‌رود. بنابراین، ایجاد آگاهی عمومی درباره خطرات ناشی از دارایی‌های دیجیتال و غیرمستند برای صیانت از حقوق وراثت ضروری است.

۸. پیشنهاد های سیاستی

۱. تسریع در رونمایی و بهره‌برداری عملیاتی از ظرفیت شناسایی خودکار اموال متوفیان توسط قوه قضاییه.
۲. تکمیل و یکپارچه‌سازی پایگاه‌های داده مالی و دارایی شهروندان برای افزایش دقت و جامعیت اطلاعات.
۳. ارتقای آگاهی عمومی درباره ضرورت ثبت و مستندسازی دارایی‌ها و انجام معاملات در سکوها رسمی.

۹. جمع‌بندی

شناسایی و مدیریت اموال متوفیان یکی از مؤلفه‌های مهم تحقق عدالت اجتماعی و صیانت از حقوق شهروندان است. عدم دسترسی وراثت به اطلاعات کامل دارایی‌ها، علاوه بر ایجاد اختلافات حقوقی و خانوادگی، موجب خروج بخشی از منابع مالی از چرخه اقتصاد می‌شود. دستورالعمل ساماندهی و تسریع رسیدگی به انحصار وراثت، ظرفیت مناسبی برای حل این مسئله ایجاد کرده است. با این حال، تحقق کامل اهداف آن نیازمند فعال‌سازی سریع ظرفیت‌های فنی موجود و ارتقای هماهنگی‌های نهادی است. تسریع در بهره‌برداری از سامانه‌های اطلاعاتی مرتبط می‌تواند علاوه بر تضمین حقوق وراثت، به افزایش شفافیت اقتصادی و بازگشت منابع مالی به چرخه رسمی اقتصاد کمک کند و اعتماد عمومی به نظام حکمرانی را تقویت نماید.

پی‌نوشت: بخشی از محتوای این یادداشت سیاستی پیش‌تر در گفت‌وگویی با [روزنامه اطلاعات](#) در ۲۴ آذر ۱۴۰۴ با عنوان «ارثیه‌های منجمد» و همچنین در یادداشتی منتشرشده در [خبرگزاری نسیم](#) در ۱۷ مهر ۱۴۰۴ با عنوان «عدالت در ارث؛ نوری بر تاریکی اموال پنهان» آمده است.